

*Лук'янова Т. Г.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ПЕРЕКЛАД ТА АДАПТАЦІЯ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТЕКСТІВ ДЛЯ ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА СЛУХУ

Анотація. Доступність інформації для інклюзивної аудиторії є актуальною проблемою сучасного мультимодального простору. Збільшення ступеня залученості осіб з особливими потребами покращить умови для рівних можливостей в суспільному житті для зазначеної аудиторії. Задоволення потреб осіб з порушеннями зору та слуху вимагає вивчення інструментів, які уможливають доступ до культурної, освітньої, пізнавальної інформації, а також розуміння вербальних та невербальних особливостей їх адаптації. До основних інструментів доступу до аудіовізуальної продукції належать субтитри, мова жестів, аудіодескрипція (або аудіоопис / тифлокоментар). Наша стаття окреслює особливості перекладу аудіовізуального продукту для зазначених вище аудиторій, а також досліджує підготовку та адаптацію текстів українською та англійською мовами. У роботі розглядається специфіка перекладу та укладання субтитрів для осіб з порушеннями слуху, правила аудіоопису – для осіб з порушеннями зору, а також можливість одночасної адаптації текстів для цих двох аудиторій та інших осіб, які не мають слухозорових особливостей сприйняття інформації. У роботі ми намагаємося розширити фонові знання щодо питань, пов'язаних з навичками читання та розуміння тексту особами з інвалідністю зі слуху, сприйняття інформації особами з порушеннями зору; покращити рівень навичок етики спілкування з цільовою аудиторією. У роботі приділено увагу стандартам субтитрування, визначено лексичні, граматичні та стилістичні особливості перекладу для цих цільових аудиторій. Кінотекст у роботі розглядаємо як динамічну ситуацію, що складається з різноманітних вербальних та невербальних елементів кіномови, яка несе певне естетичне, емоційне, інформаційне повідомлення. Аудіовізуальний переклад має на меті створити новий мультимодальний / мультимедійний текст, що чинитиме такий самий вплив на реципієнта іншої лінгвокультури, що й на реципієнта у лінгвокультурі оригіналу. З огляду на зростання кількості осіб, які мають порушення слуху та зору в Україні та світі, дослідження може бути корисним у створенні інклюзії в аудіовізуальному середовищі.

Ключові слова: аудіовізуальний переклад, аудіоопис, інклюзія, кінопереклад, субтитрування, субтитрування для осіб з порушеннями слуху.

Постановка проблеми. Доступність аудіовізуальної продукції для людей з порушеннями зору та слуху є необхідною складовою сучасного розвинутого суспільства, оскільки кількість аудіовізуальної інформації постійно зростає. Це також відповідає Конвенції про права осіб з інвалідністю (Стаття 30). Держави-учасниці наголошують на рівному

праві осіб з інвалідністю на доступ до «творів культури, телевізійних програм, фільмів, театру та інших культурних заходів в доступних форматах; таких місць культурних заходів чи послуг, як театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки й туристичні послуги, а також [...] доступ до пам'яток і об'єктів, що мають національну культурну значущість» [1]. Таким чином розширення знань про цільову аудиторію, уміння адаптувати, перекладати та створювати тексти для осіб, які мають порушення зору / слуху, є важливим завданням розвитку спеціаліста у галузі аудіовізуального перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у цій галузі не є новими для західного світу. Для вивчення цієї теми необхідно ознайомитися з роботами таких дослідників, як Хорхе Діаз Сінтас, Аліне Ремаель, Пілар Оперо [2; 3] та Сабіне Браун [4]. Ці науковці спільно та поодиночі досліджують стандарти перекладу та створення субтитрів для осіб з порушеннями слуху та аудіодескрипції для осіб з порушеннями зору, а також діляться рекомендаціями та спостереженнями щодо цієї теми. В Україні тема інклюзії також набирає обертів у дослідницькому полі, але вимагає швидшого реагування на потреби названих аудиторій з боку виробників та дистриб'юторів аудіовізуального продукту, а також з боку закладів вищої освіти, що мають відношення до сфер, пов'язаних з аудіовізуальною галуззю та правоохоронних організацій. Активно, на практиці, цим займається А. Б. Демчук [5; 6]; вивчають на спецкурсі з аудіовізуального перекладу [7]; знято фільм «Я бачу» (“I See”) режисеркою Ольгою Фразе-Фразенко; є підтримка спеціалізованих бібліотек. Однак важливо отримати всеосяжну підтримку для розвитку у цій сфері на рівні держави.

Мета статті – визначити необхідні знання та уміння, необхідні перекладачеві аудіовізуального продукту для адаптації та створення титрування й аудіоопису для осіб з порушеннями зору та слуху.

Виклад основного матеріалу. Передусім важливо визначитись з необхідними уміннями та знаннями, якими має володіти перекладач аудіовізуального продукту для такої цільової аудиторії, як особи з порушеннями зору та слуху. Перед початком перекладу треба проаналізувати аудіовізуальний матеріал, щоб зрозуміти необхідність його адаптації для аудіодескрипції чи субтитрів для осіб з порушеннями слуху. Для цього потрібно вивчити особливості сприйняття аудіовізуального матеріалу цільовою аудиторією – звернутися на сайти відповідних організацій, прочитати вимоги до перекладу аудіовізуальних текстів та нормативні правові акти чи звернутися до представників таких аудиторій. В ідеалі необхідно протестувати завершений проєкт на

відповідних групах з метою його покращення. Також необхідно знати реалії обох лінгвокультур, діалекти та соціолекти, сленг; орієнтуватися в історичних, літературних, політичних та соціальних подіях.

Люди з інвалідністю не потребують якогось особливого спілкування, аніж з іншими людьми; жаль та співчуття є некоректним та можуть викликати роздратування. Терміни *глухий* та *туговухий* – це медичні терміни, а *глухонігий* або *нігий* – некоректні, так само, як і слово *вади*, яке створює стереотип про певний дефект, тощо. Тому найкраще говорити про *порушення слуху, зору тощо* [8]. (У своїй статті від 2017 року я вживаю слово *вади*, в цій статті буду вживати термін *порушення слуху та зору*.)

Ось декілька правил, яких пропонують дотримуватися при спілкуванні з людиною зі слабким зором чи незрячою людиною. «Опишіть *коротко*, де ви перебуваєте [...]. Не слід *надмірно захоплюватися* з приводу краси недоступного для сприйняття людини об'єкта (картини, ілюстрації, природного явища). Краще *конкретизувати* словами, що саме викликає захоплення. [...] *Називайте себе* і представляйте інших *співрозмовників, присутніх*; коли ви спілкуєтеся з групою незрячих людей, не забувайте *кожного разу* називати того, до кого ви звертаєтесь. *Уникайте розпливчастих визначень та інструкцій*, які зазвичай супроводжуються жестами, виразів на кшталт «Склянка знаходиться десь на столі». Використовуйте правило годинника: «Склянка знаходиться на 3 годині» [9].

Надмірні стилістично забарвлені описи, порівняння кольорів з існуючими об'єктами (*кольору малини, кольору віскі*) не проясняють картину незрячим повністю, але можуть викликати в них неприємні почуття. Окрема аудиторія – люди, які втратили зір через хворобу чи нещасний випадок. Вони трохи гірше орієнтуються у просторі, але можуть пригадати картинку, форму чи колір предметів, якщо втрата зору була у свідомому віці. По суті, це дві різні аудиторії, але для кожної з них робити аудіодескрипцію (тифлокоментар) не дозволять обмежені бюджети. Тому краще робити тексти просто інформативними, але цікавими. При перекладі вже існуючої оригінальної аудіодескрипції, перекладач дотримується норм мови перекладу, не прикрашає вже існуючий текст, зберігає задум автора, перекладає у теперішньому часі, як і в оригіналі, відтворює природність діалогічного мовлення.

При створення аудіодескрипції (тифлокоментаря/аудіоопису) «з нуля» необхідно уміти визначити головне та другорядне через неможливість описати всі деталі у короткому проміжку часу. Потрібно лаконічно описати об'єкт, предмет, простір, дію, час, емоцію, зовнішність, одяг тощо, за умови, що паузи між діалогами вистачить на чіткий коментар, який не буде накладатися на діалог. Щоб визначитися з головним у кадрі, важливо розуміти мову кіно (плани, ракурси, монтаж, побудова кадрів, колір, освітлення, музика, тощо). Однак зловживати кінотермінами не варто (*камера від'їжджає, дальній план*), оскільки це відволікатиме від основної історії. Залежно від довжини пауз, коментар може бути як дуже короткий та лаконічний (*швидка зміна подій, майже неможливо зробити опис*), так і довгий й розлогий, як у мультфільмах для дітей молодшої вікової групи, де багато дії, а діалоги короткі та прості. Прості граматичні структури та лексику легше зрозуміти молодшій аудиторії. Незвичні та складні для опису об'єкти не варто надмірно описувати,

оскільки це займає час та може все одно не бути остаточно зрозумілим цільовій аудиторії.

Інколи буває так, що на екрані з'являється цікава картинка / деталь, яку варто було б описати, але при цьому йде щільний діалог / монолог / слова автора, чи швидко змінюється дія. У такому разі аудіоопис не робиться. За можливості, важливу візуальну інформацію (наприклад, важливий символічний об'єкт), яку не було описано, можна описати у найближчих паузах між діалогами, якщо це можливо, логічно, і не суперечить опису подальших подій.

Коментар перекладається та створюється у теперішньому часі. Мовлення у діалогах має бути природним, сам коментар лаконічним та чітким.

Важливо протестувати перекладений чи створений коментар, перевіряючи, чи не накладається він на діалоги, чи зрозумілий коментар, чи не забагато займенників поспіль, чи зрозуміло про кого / про що йдеться в описі, хто і що робить у кадрі, до кого звертаються, чи нема у тексті речень у минулому часі (зрідка можуть бути винятки з правила), чи не буде змушений тифлокоментар читати швидше, щоб вкластися в хронометраж. Темп мовлення має бути середнім. Бажано робити паузу між діалогами та коментарем задля кращого орієнтування щодо того де аудіоопис, а де мовлення персонажів, особливо якщо озвучення відбувається одним чи двома акторами. Важливо, щоб голос тифлокоментатора відрізнявся від голосів, які озвучують інших персонажів.

Музику також можна коротко коментувати, але якщо мелодія має на меті викликати сильні емоції, необхідно скоротити коментар чи не коментувати взагалі.

Зміна місця та часу дії має наголошуватися, щойно відбулась така зміна. Тобто при перекладі / написанні опису обставина місця має стояти на початку речення чи бути окремим реченням.

За потреби перекладач має звертатися до замовника, якщо виникають питання щодо змісту.

Розглянемо приклади.

Аудіодескрипція починається з перших кадрів (на прикладі аудіодескрипції до фільму Ольги Фразе-Фразенко «Я бачу» [10]):

(1) Темний екран, який поступово світліє і стає білим. Голос за кадром:

«Те, що незряча людина собі уявить, те вона і відчуває». Фільм Ольги Фразе-Фразенко «Я бачу». Заставка телепрограми «Очі».

У прикладі (2) бачимо опис місця дії, короткий перелік осіб, присутніх у кадрі, опис кількості велосипедів та їх колір. Опис ведеться у теперішньому часі.

(2) *День перший. Перед львівською ратушею, на фасаді якої висить семиметровий біло-зелений баннер велопробігу «Бачу! Можу! Допоможу!». Збираються у свій маршрут велосипедисти-учасники, а також численні гості. [...] Два велосипеди-тандеми – синій і червоний – готові до старту [там само].*

У прикладі (3) називається ім'я та професія людини перед тим, як вона починає говорити:

(3) *Говорить Світлана Ліра, журналістка одеського обласного радіо:*

«[...] В мене дитинство, можна сказати, поділено на дві частини. [...] Перші спогади в картинах. Я навіть не пам'ятаю

ніяких звуків, тільки картинки. А друга частина дитинства, це коли я вже втратила зір. Це спогоди звуків» [там само].

У прикладі (4) чуємо опис місцевості, коментар про початок опадів, ім'я людини (Вікторія), її роль у тандемі та дії дівчини у деталях:

(4) *Праворуч від дороги з'являються велетенські синьожовті літери – КАНІВ. Починає крапати дощик. Штурман Вікторія не втримується та на ходу, крутячи педалі, відпускає руки від керма, ловить краплі літнього дощу* [там само].

Розглянемо переклад аудіодескрипції англійською мовою на прикладі документального фільму “Зима у вогні» (“*Winter on Fire. Ukraine’s fight for freedom*”) режисера Євгена Афінеєвського [11].

З перших секунд появи літер Netflix звучить коментар у Present Simple:

(5) Letters pop out from a white background and then turn red. Netflix.

Називаються імена усіх учасників знімального процесу. (Якщо перелічити усіх немає можливості через велику кількість учасників та швидку зміну кадрів, то називають режисера, продюсера, сценаріста, головних акторів тощо).

Надписи коментуються (і перекладаються), якщо це не заважає іншим важливим повідомленням.

Екран чорного кольору; звучить тифлокоментар:

(6) “*A teenager wearing a helmet*” [там само].

З метою уникнути накладання однієї фрази на іншу, коментар звучить раніше, ніж з'являється хлопець у шоломі на екрані. У момент появи у кадрі, хлопець (teenager) говорить, “*This is the Ukrainian Revolution*” [там само].

(7) Голос за кадром (narrator) розповідає про факти з української історії. На екрані цікава візуальна картинка, яка змінюється, звучить текст від автора. Аудіоопис візуальної картини не відбувається, оскільки опис можна давати за умов відсутності діалогів чи голосу за кадром [там само].

Щодо лексико-граматичних особливостей аудіодескрипції та її перекладу, можна сказати, що найчастіше використовують прості / складні речення, теперішній час, загальноживану лексику без надмірних стилістичних прийомів.

Розглянемо іншу цільову аудиторію – особи з порушеннями слуху.

Телеканали роблять сурдопереклад деяких програм, але переважно в той час, коли люди на роботі. Не всі фільми, програми чи серіали мають субтитри, зокрема для осіб з порушеннями слуху. Якщо субтитри є, їх інколи перекриває графічна реклама [12].

Особі з порушенням слуху мають різний рівень втрати слуху, тому мовлення може бути розвинуто по-різному. Повільно, чітко, ясно вимовляйте слова, не змінюйте тему, не формулюйте довгі фрази [8].

Субтитри для цієї цільової аудиторії, окрім діалогів, мають також передавати інші елементи звукоряду.

Для підвищення обізнаності про життя осіб з порушеннями слуху було проведено експеримент. Групі осіб без порушень слуху запропонували одягти навушники, і не знімати їх протягом двох годин заняття та під час перерви. У кінці експерименту учасників спитали про звуки, яких би їм дійсно не вистачало, якби вони втратили слух. Серед них були названі: музика, спів птахів, сміх, радіо, голоси, шум океану, телефонні дзвінки, муркотіння kota [13].

Стандарти субтитрування включають розміщення субтитрів у два рядка у нижній частині екрану, іноді вгорі (якщо внизу чи по центру розташована вербальна чи візуальна інформація, яку не бажано перекривати текстом субтитрів). Кількість символів у рядку визначається замовником і може варіюватися від 35 до 42 з пробілами в ідеалі. Субтитри мають синхронізуватися із наявністю актора у кадрі. Діалоги позначаються рискою (з пробілом чи без) перед зміною мовця у діалозі (у кадрі). Якщо на екрані не видно мовця, він ще не з'явився у кадрі і ми не знаємо його ім'я, але чуємо, що це, до прикладу, чоловік, можна написати перед реплікою [ЧОЛОВІК]. Якщо таких голосів два, можна записати їх як (для перекладу англійською):

-[MAN 1]

-[MAN 2].

Якщо відоме ім'я – пишемо ім'я. Якщо репліки довгі і перевищують дозволу кількість символів у рядку, необхідно застосувати трансформації та скоротити текст без змін щодо змісту. Найчастіше замінюють складні синтаксичні конструкції та громіздкі лексичні одиниці на більш прості. Сленг не є підставою для перекладу у межах літературної норми, але привертає до себе увагу; діалекти використовують у разі їх частого використання у медіа; обценна лексика зберігається у вигляді евфемізмів або вилучається у разі необхідності скоротити кількість символів.

Звукові ефекти, окрім діалогів, записують словами у дужках в теперішньому часі (для англійської – найчастіше Present Simple) односкладними / двоскладними реченнями: (*сміх*) / (*грає джаз*); непоширеними / поширеними реченнями (*сміється дитина*) / (*сміється маленька дитина*). Між репліками мають бути паузи.

Текст для осіб з порушеннями слуху часто розташовують на темному тлі, але дозволяються інші кольори. Додатковими маркерами є стрілочка, направлені на мовця, репліки, записані різним кольором, іконічні знаки, типу скрипкового ключа, телефон, смайли на позначення емоцій (ставлять на початку субтитру) тощо [14].

Необхідно зазначити, що робити фільми окремо для кожної аудиторії складно з фінансової точки зору, тому спостерігаємо поєднання всіх зазначених вище прийомів в одному аудіовізуальному продукті. Це уможливає доступність аудіовізуальної продукції для усіх осіб як з порушеннями слуху / зору, так і для осіб без слухозорових порушень.

Висновки і перспективи. У сучасному світі перекладач в аудіовізуальній сфері має отримати знання та навички, необхідні для перекладу, адаптації та створення текстів для осіб з порушеннями зору та слуху. Вивчення стандартів субтитрування та аудіодескрипції є необхідними для створення якісного та інклюзивного контенту. Переклад вимагає уміння застосовувати перекладацькі трансформації без змін у змісті. Для успішного перекладу та створення аудіодескрипції необхідно уміти виділяти головне, розуміти цільову аудиторію та кіномову. У *перспективі* маємо на меті дослідити особливості перекладу зниженої лексики для зазначеної цільової аудиторії.

Література:

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Стаття 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 21.02.2022).

2. Diaz Cintas, Jorge, Pilar Orero and Aline Remael (ed). Media for All. Amsterdam: Rodopi, 2007. 255 p.
3. Orero, Pilar. Audio Description: Professional Recognition, Practice and Standards in Spain. *Translation Watch Quarterly*. Patterson Lakes: TSI, 2005. Issue 1. P. 7–18.
4. Braun, Sabine. Audiodescription from a discourse perspective: a socially relevant framework for research and training. *Linguistica Antverpiensia (LANS-TTS)*, Antwerp: University of Antwerp, 2007. NS6. P. 357–369.
5. Демчук А. Б. Відеоконтент для незрячих: метод тифлокоментування. *Радіоелектроніка, інформатика, управління*. Запорізький національний технічний університет, 2014. № 1. С. 146–149.
6. Демчук А. Б. Основні прийоми і способи тифлокоментування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*, 2014. № 783. С. 329–335.
7. Лукьянова Т. Г. Трансадаптація англомовних та україномовних аудіовізуальних текстів для осіб з вадами зору та слуху. *Вісник ХНУ імені ВН Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, 2017. Вип. 85. С. 47–51.
8. Покращення рівня навиків спілкування та роботи працівників суду із людьми з інвалідністю. URL: https://www.fair.org.ua/content/library_doc/Curriculum_Disable_print.pdf (дата звернення: 23.02.2022).
9. Робота бібліотек на допомогу користувачам з обмеженими фізичними можливостями. Випуск 1. URL: <https://zounb.zp.ua/resourse/zaporizkyu-kray/zaporizhzhya-bibliotechne/fahova-osvita/robotabibliotek-na-dopomogu-koristuvacham-z-obmezhnimi-fizichnimi-mozhливостями-vipusk-1> (дата звернення: 23.02.2022).
10. 'I see'. Documentary (An Olga Fraze-Frazenko Film) // "Я БАЧУ" Документальний фільм. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Uzel98aBa-g> (дата звернення: 22.02.2022).
11. Winter on Fire. Ukraine's fight for freedom. URL: [netflix.com](https://www.netflix.com/title/81040344) (дата звернення: 21.02.2022).
12. Найвагоміші проблеми людей з вадами слуху в Україні. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/225754.html> (дата звернення: 24.02.2022).
13. What is it like to be deaf? URL: <https://www.hearinglikeme.com/what-is-it-like-to-be-deaf/> (дата звернення: 25.02.2022).
14. Audiovisual Translation: Subtitling for the Deaf and Hard-of-Hearing [Electronic resource]. – Access : http://www.academia.edu/1589609/Audiovisual_translation_Subtitling_for_the_deaf_and_hard-of-hearing (дата звернення: 26.02.2022).

Lukianova T. Translation and adaptation of audiovisual texts for people with visual and hearing impairments

Summary. Access to information for an inclusive audience is a crucial problem in the modern multimodal space. Increasing the proportion of inclusion of persons with special needs will improve the conditions for equal opportunities in daily life activities for this audience. To meet the needs of people with visual and hearing impairments it is essential to study the tools that enable access to cultural, educational, and cognitive information, as well as to understand the verbal and non-verbal tools for their adaptation. The main mechanisms to access audiovisual products include subtitles, sign language, and audio descriptions. The article outlines the specific aspects of the translation of an audiovisual product for the audiences mentioned above, it also studies the preparation and adaptation of texts in Ukrainian and English. The paper inquires into the subtitling translation standards and the adaptation of subtitling for the hearing impaired, the rules of audio description for the visually impaired, as well as the possibility of simultaneous adaptation of texts targeting both audiences and other persons who do not have auditory and visual issues of information perception. The research aims to expand background knowledge of issues such as reading and text comprehension skills in persons with hearing impairment as well as the perception of information in persons with visual impairment; improve communication ethics skills with the target audience. The article clarifies information about subtitle standards; it looks into lexical, grammatical, and stylistic features of translation for such a target audience. We view the film text as a dynamic situation embracing various verbal and non-verbal elements of the film language, which has a certain aesthetic, emotional, and informative message given the fact that audiovisual translation aims to create a new multimodal / multimedia text that should have the same impact on the recipient of the target language and culture as it does on the recipient of the source language and culture. Considering the increasing number of people with vision and hearing impairments in Ukraine and around the globe, this research might be useful in providing inclusion in the audiovisual realm.

Key words: audio description, audiovisual translation, film translation, inclusion, subtitling, subtitling for the hearing impaired.